

תהליכי הסתגלות של נוער מתבגר עולה מניעת תופעת נוער שוליים

קאוצ'ינסקי פרידה* ד"ר גולצמן לנה**

הגירה לארץ אחרת בהיבט הקונקרטי שלה היא מעבר ממקום שמתאפיין בנוף מוכר, תנאי חיים פיזיים, חברתיים ואידיאולוגיים מסוימים למקום אחר, זר, שההבדל בינו לבין ארץ המקור כמעט תמיד אינו מובחן ואינו ברור למהגר עצמו.

במידה והמהגר רוצה להפוך לחלק מהקום אליו הוא מגיע, הוא נאלץ לעשות שינוי גדול במערכת היחסים שלו עם הסביבה והמציאות. הוא נאלץ ללמוד מושגים חברתיים חדשים, להכיר ולקבל חוקים חדשים ולהכיר סגנון חיים חדש. תוך כדי כך עליו לגבש הבנה ותפיסה אישית משלו של המציאות החדשה ולמצוא דרך במפגש זה לשמור על האני שלו ועל זהותו האישית. המשימה מאוד לא קלה.

במאמר ננסה לבחון תיאורטית את הקשיים והדילמות בפניהם עומד המתבגר העולה, נציע מודל שמנסה להתמודד עם בעיות שנוצרות כשתהליך הקליטה מעוכב מסיבות שונות וננסה לאור מודל זה להראות כיצד טופל נוער עולה שנפלט ממסגרות פורמליות על ידי יחידה לקידום נוער.

מבוא תיאורטי - תהליך ההתבגרות

גיל ההתבגרות הוא תופעה סוערת, רוויית אמוציות ושינויים, במהלכם המתבגר מבסס אוטונומיה ויוצר סוג חדש של אחריות ביחסים עם הוריו ועם הסביבה המשמעותית לו. P. BLOS (1975), אשר הרבה לתאר באמצעות הבנה דינאמית פסיכולוגית את המתרחש בתהליך גיל ההתבגרות, קרא לשלב זה - **SECOND INDIVIDUATION PROCESS**.

הבשלות הקוגניטיבית ההולכת והגדלה מצד אחד וההתעוררות המינית עקב ההבשלה הפיזיולוגית מאידך, דוחפים את המתבגר לחפש הגדרה עצמית מינית וזהות המיוחדת לו, דבר שגורם לו לרצות להינתק מהתלות בהורים. עצם הרצון להינתקות מעורר חרדות, בלבול וניכור אשר גורמים לרגרסיה.

לכן תקופה זו מאופיינת על-ידי תנודות של רגרסיה והתפתחות - תקופות רגרסיביות שבהן ישנה התנהגות של - **ACTING OUT** ירידה בלימודים, שקיעה במצבי רוח דפרסיביים, תחושה של ריקנות וניכור שאחריהן באות תקופות שבהן ניכרת אינטגרציה יותר בוגרת באישיות, לקיחת אחריות ויחסים בוגרים יותר של נפרדות עם ההורים והסביבה החברתית המשמעותית. BLOS ראה ברגרסיה של גיל ההתבגרות מרכיב הכרתי להתפתחות נורמלית.

הרצון להתרחק מיחסי תלות בדמויות ראשוניות יוצר אצל המתבגר ואקום ומביא לו רצון לחפש מקורות תמיכה אחרים, בהם התלות היא בשליטה (הוא בוחר את אלה שהוא נתמך בהם). ואקום זה מתמלא ע"י השתייכותו לקבוצה של בני גילו (**PEER GROUP**). קבוצה זו מהווה עבורו מקור תמיכה והכלה. המתבגר מאוד קונפורמי

---

* פסיכולוגית, גוינט ישראל

** מפקחת ארצית נוער עולה בסיכון מארצות חבר העמים

לקבוצה, נאמן לה, לאופנות, מנהגים ונורמות שהיא מפתחת. התגודדות בקבוצה זו והשתייכותו אליה מעלים את הערך העצמי שלו.

הרצון להגדיר עצמו בנפרד מההורים גורם למתבגר לפנות לדמויות אחרות שמהן הוא שואב רעיונות, אידאולוגיות, תפיסות חיים וקריטריונים להצלחה.

גיבורים ספרותיים, אנשי רוח, אמנים, הוגים ודמויות מבוגרות כמו מורים, אידיולוגים פוליטיים וכד' מהווים עבורו דמויות לחיקוי ובהמשך הם מקור להשראה והשפעה על תהליכי הזדהות סלקטיבים.

בספרו "INTERNALIZATION IN PSYCHOANALYSIS" התייחס **MEISSNES** (1982) לתהליך ההפנמה. השינויים עקב ההפנמות אצל המתבגר אינם רק ברמה של תפקוד האגו. תקופת ההתבגרות מתאפיינת ע"י חיזוקו של האגו האידיאלי, אשר מחליף ומרכז חלקים בסופר-אגו הארכאי שלו. האגו האידיאלי מתאפיין בגמישות רבה יותר מזו של הסופר-אגו ובהיותו אישי ומובחן יותר.

החיפוש העצמי והעדר ההתפכחות מאפשרים למתבגר לחלום על אידיאולוגיות, לנסח אמנות חדשות, להגות רעיונות ולשחק עמם, להביא רוחות רעננים לחברה.

ויניקוט בספרו **HOME IS WHERE WE START FROM** הדגיש את הלגיטימיות של חוסר הבשלות שמאפשרת את כל אלה, אך טען שזה אפשרי רק בסביבה המכילה וקונפורטיבית של ההורים (WINNICOT, 1986).

למרות שהמתבגר מתרחק מהבית, ההכלה, הקבלה והגבולות שמציבים ההורים מתוך התחשבות בצרכיו ובכבודו של המתבגר הם שמאפשרים לו את הגדילה, החיות והצמיחה.

עליה בגיל ההתבגרות

ננסה כעת לבחון את המתבגר העולה לאור הבנת הדרמה של תהליך ההתבגרות. בעוד שההורה יזם את העלייה, המתבגר העולה היה לרוב שותף פאסיבי של יוזמה זו. התקוה לספק צרכים קונקרטיים או סימבוליים שהיו חסרים בארץ במוצא והניעה את הוריו לתהליך ההגירה, אינה בהכרח המניע שלו. הכוחות שההורים שואבים מתקווה זו אינם מנת חלקו, עם זאת הקשיים המאפיינים את תהליך ההגירה הם קשייו, והקשיים רבים הם.

המהגר בעזבו את ארץ המוצא מאבד את השפה, את מעמדו החברתי והפרופסיונלי, את חבריו, ביתו, הרגליו, את צבע וריח של נוף ילדותו ואבדן זה כרוך בתהליך של אבל ש"תופס" אנרגיות פסיכיות רבות וגורם לרגסיה זמנית בתפיסה העצמית ובתפקודי האגו.

מירסקי וקאוונסקי (1986), השוו את תהליך ההגירה לתהליך של **SEPARATION INDIVIDUATION** בגיל ההתבגרות. השוואות אלה מדגישות את הרגרסיביות בתהליך העלייה.

תקופת ההסתגלות לארץ החדשה אצל המבוגר, כמו המתבגר, מאופיינת ע"י חרדה, נסיגה בתפקוד, בלבול, כעס, ירידה בתפיסת הערך העצמי ובלבול בשאיפות ואידיאלים. היא כרוכה ברגסיה זמנית שמביאה לפירוק ה- **SELF**.

במקביל ישנו תהליך אבל על אובדנים מהחיים שהיו בעבר. קונפליקטים לא פתורים מהעבר הארכאי, שבתנאים פסיכולוגיים מאוזנים מצאו פיתרון דרך קומפנסציות הגנתיות, בתנאים של

רגרסיה קבלו את "לבושם" האינפנטילי ומתבטאים בחיי היומיום העכשוויים. החזרה הרגרסיבית לקונפליקטים אינפנטיליים גורמת למבוגרים להיות מדוכאים, שקועים בעצמם ומפרה את האיזון במשפחה.

החיזוקים הנרקיסטיים שנרכשו בחיי המבוגר דרך תפיסת הערך העצמי בתפקוד פרפסיונלי, תפקוד כבן-זוג, הורה, חבר, אינם טובים עוד בארץ החדשה. גם מערכת השאיפות והאידיאלים לא תמיד תואמת את המציאות החדשה ושינויה כרוך בתהליך של אבל וויתור מכאיבים.

למרות שהורי המתבגר נמצאים במשבר רגרסיבי עמוק, הם נדרשים לתפקוד סביר בעולם החיצוני על-מנת להבטיח קיום כלכלי למשפחה. הורים מדוכאים הסובלים מירידה בערך העצמי, בלבול ביחס לאידיאלים ושאיפות ועסוקים בהישרדות כלכלית, אינם פנויים מספיק לסערות אמוציונליות ולרגרסיות של המתבגר במשפחה ומהווים לא פעם משענת קנה רצוף לבנם או בתם המתבגרים. לא זו בלבד, אלא שלעתים המתח והעומס שבו הם מצויים, הופך אותם לחסרי סבלנות וביקורתיים כלפי בנם או בתם שמאכזבים אותם.

המתבגרים שקודם, בארץ המוצא, ראו בהורה דמות "מצליחה" מתאכזבים מהדמות "הלא מתמודדת" במציאות החדשה ורוצים עוד יותר להתרחק ממנה וממה שהיא מסמלת. הדבר עלול לעורר זעם ואשמה בעוצמות שהמתבגר לא מסוגל להכיל. לעתים זה הופך את המתבגר ל"מבוגר" - מפרנס ותומך מבלי שהמתבגר הבשיל לכך נפשית.

מצד שני, הבדידות של המתבגר העולה, הניכור שלו מחברת ה-PEERS המקומיים ששונים ממנו ולעתים אף דוחים אותו בשל זרותו מונעים ממנו מקור תמיכה חילופי, מקור שאותו היה מוצא לו נשאר בארץ המוצא. גם כאשר החברה הקולטת מבטאת רצון טוב כלפי המתבגר העולה, יש לו קושי להשען על חברת ה-PEERS המקומיים בגלל חששותיו להבלע בתוכם ולאבד חלקים של זהותו, חלקים שכל-כך יקרים לו.

לאור התנאים שנוצרים עקב העלייה יש סיכוי רב שהמתבגר יטה להשתמש בהגנות מסיביות על-מנת להתמודד עם החרדה, הבלול והפגיעה הנרקיסטית או לחליפין יגביר את האקט של המרד וההתרסה.

יתכנו תגובות כמו הסתגרות, **ACTING OUT** שלעיתים גובל בפשיעה, עזיבה של לימודים, עזיבה של הבית והתחברות לחבורות של חסרי בית, צריכה של סמים ופעילות מינית לא מבוקרת. התיאור לעיל הוא תיאור קיצוני. ודאי ישנן משפחות אשר מצליחות לעבור את משבר הקליטה ללא רגרסיה מאסיבית, לשמור על לכידות התא המשפחתי ולהתגייס לספק לילדיהן מקורות תמיכה.

אך גם במקרים אלה המתבגר מתקשה לעורר במשפחתו תגובות אמפטיות למרד - לנורמות מקובלות של גיל ההתבגרות בארץ הקולטת (כשהוא מצליח להתחבר אליהן) - בעיקר בגלל הפער התרבותי שקיים בין הוריו לחברה הקולטת.

המצב שתארנו הוא מצב קשה ולכאורה מעורר תחושה של חוסר מוצא. אבל נראה לנו שעיון והגדרה של צורכי המתבגר יכולים לעזור להתערב בתהליך זה בצורה שתאפשר סביבה מספיק טובה ותמנע נזקים לטווח ארוך. בהתייחסותו לתהליך ההתבגרות וינוקוט כותב: המתבגר זקוק למסגרת תמיכתית חברתית שיש בה מבוגר משמעותי. המסגרת אינה מחליפה את הבית הנעדר, אלא מהווה מעין רשת תמיכה שמאפשרת לו לעבד את המתרחש בעולמו הפנימי בצורה יותר נשלטת (WINNICOTT, 1986).

חשוב לזכור שהמתבגר אינו מחפש קשר תלתי רגרסי עם "מבוגר" תחליף הורה ארכאי ולכן, התמיכה תצליח יותר כאשר המתבגר ימצא בחברת PEERS - דבר שיבטיח לו שליטה בהתקרבות והתרחקות מדמות המבוגר ותאפשר לו מקורות תמיכה חילופיים מה-PEERS. יצירת מסגרת כזו מפנה אנרגיות אצל המתבגר לעמוד במטלה התפתחותית של גילו.

על-אף שהפרידה מדמויות ההורים אצל המתבגר העולה היא מאוד אמביבלנטית (בגלל הנסיבות שבהן הוא נפרד) ומעסיקה אותו לא מעט, האינדיבידואציה - בניית הזהות העצמית, קשה לו במיוחד.

בחוויה שלו קיים פער וחוסר המשכיות בין עברו לבין הווה ועתיד בארץ בחדשה. הפער הוא בנורמות התנהגות יומיומית, בתרבות, באידאולוגיה, בערכים, בצורת התקשורת, בדמויות משמעותיות - דמויות שהוא גדל עליהן אינן משמעותיות למקום החדש, הצלילים שנעמו לאוזניו (שירי ילדות) אינם מעוררים אסוציאציות וגעגועים אצל בני גילו המקומיים. הוא זר ואבוד, רוצה להשתייך אך גם לא רוצה לוותר על מה שיקר לו.

ה-PEERS שחושבים בדומה לו וחולקים עימו זיכרונות, הם בני ארץ המוצא שלו ורק בחבורה שלהם הוא מרגיש חזק, מקובל ובן בית. רק מבוגר שעברו של המתבגר מדבר אליו, יכול להיות עבורו מבוגר משמעותי. אבל להישאר עם עבר, אינו מאפשר להשתלב בעתיד. דילמה לא פשוטה. ישנו פער אך ניתן לגשר עליו. (MEISSNER, 1982).

אם מטרתו של המעבר התרבותי הינה השתלבות בחברה החדשה מתוך סינטיזה של העבר עם ההווה במנה האישיות, אזי היא מחייבת שינויים באישיותו של העלולה נהמתבגר. שינויים אלה תלויים במוטיבציה של העולה להשתלב.

כדי שזו תיווצר, חייב העולה להרגיש חזק, בעל ערך ושייך באינטראקציה עם דמויות שהופכות למשמעותיות בהווה. (זהות קוהסיבית נשמרת כשיש רצף בין עבר, הווה ועתיד בזמן, מקום ואינטראקציה עם דמויות משמעותיות). כדי שדמויות אלה לא יהפכו למאיימות, העולה חייב להרגיש שהוא שומר על קשר מציאותי או סימבולי עם דמויות מעברו. הדבר מחייב יצירת "מציאות ביניים" מוגנת, שיש בה מרחב ליצוגים, דמויות ופנטזיות ששייכות לעבר ולהווה, להיות בו זמנית במחיצה אחת, למרות שיש קונפליקטים וניגודים ביניהם.

כדי לאפשר מרחב פנימי, חייבת להיות רשת תומכת - **HOLDING ENVIRONMENT** - שעליה יכול העולה המתבגר להשען בכל פעם שהוא לא מסוגל להכיל בכוחות עצמו את הבלבול, החרדה ואיומי הבעלות שנובעים כתוצאה מהבלבול והקונפליקט.

נוער עולה בסיכון מודל עבודה

מבדיקות מדגמיות שערכה היחידה לקידום נוער במספר רשויות מקומיות, עולה כי אחוז הנוער שאינו משובץ המערכת חינוך הפורמאלי בקרב נוער עולה מחבר העמים מגיע ל- 20% מתוך שכבת הגיל 14-18, חלקם צעירים שנשרו ממערכת החינוך הפורמאלי וחלקם כלל לא הצליחו להשתלב בתוכה.

כדי לטפל בבעיה ולמנוע את החרפתה נערכו הרשויות לפרוייקט נסיוני אשר הקיף כ-1000 בני נוער בו זמנית. הפרוייקט נבנה על חשיבה תיאורטית שהוצגה בהקדמה.

15- מדריכים עולים מבוגרים גוייסו לפרוייקט. כל מדריך מונה כאחראי על כ-50 בני נוער בו זמנית.

מטרתו הראשונה של המדריך היתה לאסוף קבוצת נערים "בסיכון", להכיר ביניהם, ליצור פעילויות יזומות שאמורות לפתור בעיות אקטואליות מחיי היומיום של בני הנוער (בקבוצות של 15-20 נערים) ודרך המפגשים לאפשר יצירה של **PEER GROUPS**.

המדריכים היו כתובת לבעיות אישיות של הנערים כשאלה רצו בכך, וכתובת לתווך בינם לבין החברה הישראלית. כבר בהתחלה ניתנה למדריכים האפשרות למסגרת הדרכתית קבוצתית. המדריכים עצמם היו עולים, שחלקם לא סיימו לעבור את תהליך הקליטה של עצמם.

הקבוצה שאותה גיבשו המדריכים, הוותה עבור המתבגרים בית שבו הם מבינים את השפה המדוברת בו. בית שיש בו מסורת משותפת, בדיחות משותפות, אסוציאציות ששורשיהן בעברם המשותף וחוויה משותפת של ההווה. בית זה היווה עבורם קבוצת השתייכות ששוב מיקמה אותם בחיים.

תחושת הזרות והבדידות נעשתה פחות חדה ובולטת. דרך השתייכותם לקבוצה, המתבגרים קיבלו יותר ביטחון ותחושה של ערך עצמי.

הירידה בעוצמות החרדה והבלבול אפשרה להם התארגנות טובה יותר בהתמודדות עם הבעיות שעמדו בפניהם. תפקיד המדריך בקבוצה כזו הוא תפקיד מכריע. היותו של המדריך קרוב לגיל של המתבגרים מאפשר להם לראות בו מישהו כמוהם שאינו שייך ל"מסד" של המבוגרים. העובדה שהוא מדבר בשפתם מאפשרת יצירת אמון וקומוניקציה פשוטה ולא מאומצת עימו.

היותו מבוגר מעט מהם ומנוסה יותר גם בחיים וגם בארץ החדשה, נותן לו את המנדט של מי שמסוגל לעזור. עבודתו מורכבת מאוד, כמו החניכים העולים הוא מתמודד עם בעיות של אבל ואבדן ערך עצמי בחייו אישיים. נסיונותיו ליישב בעיות ריגשיות אלה עלולים להביא לבעיות קאונטר-טרנספרנציאליות לא מועטות. הוא עלול לתפוס עמדה מכחישה של "מספיק כבר להתגעגע, בואו נעשה הכל להיות בני המקום", או עמדה של הזדהות יתר עם החניכים מול הממסד, הוא גם עלול להמצא בקונפליקט אישי בין הלחצים של הממסד מחד לבין החניכים מאידך.

העמדות הקאונטר-טרנספרנציאליות שלו עלולות לגרום לניתוק בינו לבין חניכיו. על-מנת לאפשר למדריך להיות מכיל בעת ביצוע תפקידו, הוא חייב להיות מוכל. ההכלה של המדריך מתאפשרת כאשר יש לו **TRANSITIONAL SPACE** שבו ישנה אפשרות להביא את הבעיות הריגשיות המתעוררות אצלו במהלך העבודה, להביא את הבעיות של חניכיו, להסתכל בהן במרחק מעצמו, לבדוק את סיבותיהן ולשחק עם פתרונות אפשריים לבעיות אלה.

כמו-כן, חשוב שגם למדריך תהיה קבוצת תמיכה (השתייכות) של דומים לו שעומה הוא יכול להתחלק בחוויות בעבודתו, בקשיים שמתעוררים במהלכה ולהבין את התופעות שעוברות על חניכיו בהיבטים יותר תהליכיים.

מסגרת זו מספקת הדרכה עם אנשי מקצוע - פסיכולוגים או עובדים סוציאליים - הדרכה אישית או הדרכה קבוצתית.

תואר כאן תהליך מקביל שבו המדריכים שמרגישים מוכלים ושייכים מסוגלים להקנות לחניכים תחושת השתייכות והכלה במסגרת בה הם פועלים. יחד עם זאת, במידה וקבוצת המתבגרים תשאר בנורמות ארץ המוצא שלה, במשפחה ובקבוצת ה-**PEERS**, האינטגרציה שלה בארץ

הקולטת תהיה לקויה. חברה יתקשו להיפרד ויזדקקו תמיד למוסדות מסייעים כדי לתווך בינם לבין החברה הקולטת. (ROUCH, 1995).

קודם בדיון ציינו שתהליך ההפנמה מתאפשר רק בתנאים של קשר משמעותי בין הדמות המופנמת למתבגר המפנים. ואמנם, אצל המתבגרים ההפנמות נעשות מתוך הקשר עם דמויות משמעותיות בחייהם החדשים, דמויות כמו מורים, מטפלים ומדריכים שעזרים להם לקשר משמעותי. מתוך כך ברור שלמדריך יש תפקיד של "מתווך התרבות החדשה". כדי לשמש בתפקיד זה המדריך חייב להיות מעורה בתרבות החדשה.

תהליך זה לעיתים מתרחש במקביל לעבודתו עם קבוצת הנערים בתוך מפגש אמיתי עם דמויות משמעותיות עבורו בתרבות זו. פונקציונרים במקום העבודה וקולגות, לעיתים מפגש משמעותי זה קורה בהדרכה עם אנשי מקצוע שהם בעלי תרבות מקומית. בהדרכה, שבה בשונה ממפגשים אחרים, ישנו ה-TRANSITIONAL SPACE, התהליך מעובד יותר ומאפשר תובנה של חרדות הבלעות ואבדן זהות, התנגדויות, הזדהויות קודמות וכד'. צורה זו של עיבוד מאפשרת למדריך ליצור בעבודתו עם החניכים מסגרות מקבילות שבהן ניתן לדון בהתנגדויות וחששות מהזדהויות עם הערכים החדשים.

מתוך האמור נראה שצורת קליטה זו שבה ישנה אפשרות ליצירת קבוצת תמיכה ולתווך תרבות חדשה באמצעות מסגרת הדרכה מאפשרת קליטה טובה יותר ומעודדת התפתחות. לגבי נערים שנפלטו ממערכת קליטה ונמצאים בסיכון היא נראית די הכרחית.

במסגרת הניסוי של היחידה לקידום נוער, המודל יושם על אוכלוסייה של קרוב לאלף מתבגרים. כיום, הפרוייקט נמצא בשנה השלישית ומקיף יותר מאלפיים בני נוער. עדיין קשה להעריך את תוצאותיו.

סיכום

תהליך ההתבגרות הוא תהליך רגריסיבי שבו המתבגר מתרחק מהתלות בדמויות ראשוניות ודרך הזדהויות עם דמויות משמעותיות נוספות עובר תהליך התפתחותי של שינויים במבנה האנטרה-פסיכי - תהליך המאפשר אנדיבידואציה וצמיחה אישית. הפרעות בתהליך זה מכוונות של הסביבה או מתוך גורמים אנטרה-פסיכיים במתבגר עלולות להביא לפתולוגיה בהתפתחות.

אצל העולה המתבגר תהליך זה מעוצם ולרוב קשה בהרבה יותר בגלל העדר תמיכה מצד הוריו העסוקים בחבלי קליטה, בגלל חוסר ברצף בין עברו התרבותי והחברתי, לבין מציאותו החדשה ותהליך האבל שדורש אנרגיות נפשיות רבות.

ניתן להקל על המתבגר לעבור תהליך זה דרך יצירת רשת תמיכה עם "מבוגר" הממלא עבורו מספר פונקציות. הרשת ממלאה את הפונקציה של הכלה ודרך המדריך (הנעזר אף במערכת הדרכה אישית וקבוצתית) את הפונקציה של מתווך תרבותי.

רשימת מקורות

Blos, P (1975) The second Individuation Process Adolescence in the Psychology of Adolescence. ed. by A.H Esman, International Universities Press inc. N.Y

Meissnes, W.W (1982) Internalization in Psychoanalysis. International Universities Press inc. N.Y

Mirsky, I., Kaushansky, F (1986) Ammigration as Separation Individuation Process. Adolescence.

Rouch, J.C (1995) Identification and Groups of Belounging in Group Analysis V.28 Sage Publications, London.

Winnicott, D.W (1986) Adolescent immaturity in Home is where we start from. Penguin Books/